

ПРОБЛЕМА ЗЛА

і можливі підходи до її вирішення

Анотація. Чи можна вважати наявність зла в нашому світі незаперечним аргументом проти віри в Бога? Автор статті показує, що типові формулювання проблеми зла, а саме, логічне та фактичне формулювання, не є раціональним спростуванням існування всемогутнього і всеблагого Творця. Розглянуто можливі підходи до розв'язання проблеми зла та запропоновано поради щодо ставлення до особистого горя та страждань людей.

Ключові слова: Бог, зло, страждання, логічна проблема зла, фактична проблема зла.

Title: The Problem of Evil and Possible Approaches to Its Solution.

Annotation. Is the presence of evil in our world an irrefutable argument against faith in God? The author of the article demonstrates that the problem of evil in its logical and evidential forms fails to disprove the existence of an all-powerful and all-good Creator. The article suggests viable approaches to solving the problem of evil and offers some practical advice regarding attitudes toward personal grief and the suffering of others.

Key words: God, evil, suffering, the logical problem of evil, the evidential problem of evil.

Сергій Борушко, магістр богослов'я, викладач математики у Foothill High School (Сакраменто, США), голова Ради директорів місії Connect International (Сакраменто, США). Переклад з рос.

«Якби Бог був, то Він не допустив би таких страждань і такої несправедливості...»

Російська військова агресія в Україні, безсумнівно, сприяє збільшенню таких умонастроїв. Запитання в стилі «Та де ж той Бог?» нерідко мають інтенсивне емоційне підґрунтя. Справді, як можна дивитися документальне розслідування журналістів газети «The New York Times»^[1] про воєнні злочини російських солдат у Бучі й зберігати душевну рівновагу? Однак мудра порада і давніх, і сучасних психологів переконує нас уникати ухвалення важливих життєвих рішень, коли ми перебуваємо під впливом сильних емоцій. Питання світоглядного характеру безумовно ставляться до категорії життєво важливих. Тому до міркувань про те, чи слугує зло в нашому світі виправданням невірства у всемогутнього і всеблагого Творця і Вседержителя всесвіту, краще вдаватися у врівноваженому стані. Якщо ви зараз глибоко обурені, приголомшені, збентежені, засмучені, то наведені нижче аргументи навряд чи вас заспокоять чи втішать. Якщо ви гостро переживаєте нещодавню втрату, то вам, найімовірніше, потрібні не аргументи, а щире дружнє співчуття і душевна бесіда з пастором.

Ми ж зараз спробуємо абстрагуватися від емоцій та розглянемо питання: «Чи справді наявність зла є незаперечним аргументом проти віри в Бога?» Мислителі-атеїсти вважають, що це саме так. Аргументи формулюються як у жорстких, так і в м'якших формах. Так, у жорсткій формі (яку заведено називати *логічною проблемою зла*) робиться спроба показати, що такі риси Бога, як всемогутність і добрість, у принципі неможливо узгодити з наявністю зла у світі. Тобто, всемогутній Бог повинен володіти достатньою *силою* для недопущення або усунення зла, а добрість Бога повинна гарантувати *небажання* Бога споглядати страждання Його творіння. Однак логічна проблема зла не витримала перевірки часом, і переважна більшість сучасних мислителів (зокрема й атеїстів) вважає, що ця проблема може бути вирішена. Адже у Бога можуть бути вагомі причини, щоб допустити зло і не усувати його негайно одразу після появи! Саме в цьому напрямку й рухається людська думка у спробах розв'язати логічну проблему зла.

Вирішення проблеми починається з уточнення поняття «всемогутності» як такого^[2]. Із давніх часів християнські богослови наголошували, що всемогутність Бога не поширюється на створення внутрішньо супе-

[1] The New York Times. (2022, December 22). *Exposing the Russian Military Unit Behind a Massacre in Bucha* [Video]. <https://youtu.be/IrGZ66uKclo>

[2] Приклад використання цієї стратегії можна знайти в класичній праці Клайва Льюїса *The Problem of Pain* (розділи 2–4). Російською мовою ця праця вийшла під назвою «Боль» чи «Страдание». Див. У збірці Клайв Стейплз Льюїс, Любовь. *Страдание*. Надежда. (М.: Республика, 1992).

речливих предметів або явищ, таких як, наприклад, «круглий квадрат». Людська фантазія справді здатна витворювати подібні словесні каламбури. Однак у реальності властивості «круглий» і «квадратний» не можуть одночасно поєднуватися в одній двомірній геометричній фігурі. Іншою ілюстрацією може слугувати жартівливе запитання: «Що станеться, якщо «всеруйнівна сила» зіткнеться з «абсолютно незламним стовпом»? Які б фантастичні сценарії такого явища ми б не уявляли, відповідь на це запитання цілком проста. Руйнівна сила і абсолютно незламний стовп просто не можуть одночасно існувати в реальності, бо префікс «все» до слова «руйнівна» відразу заперечує існування будь-яких незламних предметів і навпаки.

Наступний крок полягає у вказуванні на причину, через яку Бог допускає зло у світі. До того ж нам необов'язково знати *справжню* причину (або сукупність *справжніх* причин), щоб нейтралізувати логічну проблему зла. Достатньо вказати лише *можливу* причину, з огляду на яку Бог може допускати зло у світі, щоб усунути позірну суперечність між атрибутами Творця і наявністю зла у створеному Ним світі. Однією з таких можливих причин християнська традиція, що сягає Августина Блаженного (354 – 430 рр.), називає створення істот або особистостей, які мають значну свободу волі. Сучасні прихильники цього підходу^[3] вказують, що наявність свободи вибору в людей є необхідною умовою для налагодження особистих стосунків із Богом, які ґрунтуються на взаємній любові. Бог зацікавлений саме у таких стосунках, які виникають не з примусу і не можуть бути «запрограмовані» у свідомості людини, а є результатом її добровільної згоди. (Згадаймо, наприклад, слова Христа: «*Як хто любить Мене, той слово Моє берегтиме, і Отець Мій полюбить його, і Ми прийдемо до нього, і оселю закладемо в нього*» (Ів. 14:23). Віддаленою ілюстрацією цієї ідеї може слугувати природне бажання закоханого чоловіка, щоб його кохана відповіла на його почуття не внаслідок маніпуляцій над її психікою і не під тиском обставин, а будучи захопленою його особистістю як такою. А проте, дар свободи волі логічно виключає *гарантію* того, що людина завжди робитиме правильні вибори і дотримуватиметься Божих принципів. Стає можливим бунт проти Творця, що в християнстві називається гріхопадінням перших людей (Бут. 2:15–3:24).

Отже, в августинівській традиції зло не є чимось неминучим, а радше є *побічним ефектом* наявності значної свободи волі у створених істот. Творячи світ, Бог міг реалізувати тільки одне зі згаданих благ, а саме, створити світ, у якому гарантовано відсутнє зло, або створити істот зі

^[3] Аргументацію, в основі якої лежить лібертаріанське розуміння свободи волі у створених істот, нині називають «free will defense». Одну з найбільш розгорнутих версій аргументу від свободи волі подав філософ Алвін Плантаїнга. Див. Alvin Plantinga, *God, Freedom, and Evil* (London: Allen & Unwin, 1975).

значною свободою вибору. Зважаючи на логічну несумісність, ці два блага не можуть бути реалізовані одночасно. Тому людина може дорікати Богові (і в цьому, до речі, також проявляється її свобода волі!) тим, що Він віддав перевагу одному благу перед іншим, але не в тому, що Він не реалізував обидва блага. Такі закиди справді лунають з вуст мислителів, які заявляють, що свобода волі не варта всіх страждань і лих, що мають місце у світі. Однак історія людства рясніє прикладами, коли й окремі особистості, і цілі народи вважали свободу і право на самовизначення однією з найвищих цінностей і готові були жертвувати заради неї своїми життями^[4]. Крім того, тільки Творець, який бачить кінець людської історії і знає майбутнє людства, має право здійснити вибір між двома вищезгаданими благами і має право вирішувати, що свобода волі, зрештою, варта всіх незручностей і страждань, які з нею пов'язані.

Інший підхід до пояснення причин зла у світі пов'язують з ім'ям богослова Іринія Ліонського^[5] (помер 202 р.). Зло в цій традиції відіграє радше інструментальну чи виховну роль і сприяє формуванню характерів людей, розвиваючи в них належні чесноти. Відправною точкою тут слугує традиційна для Східної церкви відмінність між «образом» і «подобою» Божою у створеній людині (Бут. 1:26–27). Образ Божий людина має «за творенням», однак уподібнення Богові «ми здійснюємо за призволенням» (Григорій Нісський)^[6]. Тобто, для духовного зростання і наближення до Бога необхідна добровільна і свідома участь самої людини.

У цьому процесі особисті переживання і страждання людей (так само як і співпереживання і співчуття іншим людям) створюють можливості для зміни життєвих цілей людей, їхніх цінностей і характерів у кращий бік. Згадайте, як іноді болять м'язи людини наступного дня після інтенсивних тренувань у спортзалі! Однак навантаження на м'язи (і супутній біль) призводять до їхнього зміцнення та росту. Так само страждання відіграють роль своєрідних «спортивних снарядів» для людського духу.

Людський досвід підтверджує, що відсутність будь-яких переживань у житті та комфортне проведення часу навряд чи роблять людину більш чуйною і добродісною. Радше навпаки, людина стає черствішою та більш егоцентричною. Страждання (і співчуття іншим) надають людині шанс до духовне зростання і наближення до Бога. Як свідчить апостол

[4] Задайте рядок з державного гімну України: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу».

[5] Сам Іриней Ліонський не розвивав підхід, який зараз називають *An Irenaeian Theodicy*. Радше, він та інші богослови ранньої Східної церкви (такі, як Климент Олександрійський) висловили ідеї, які згодом були використані в так званій *soul making theodicy* (теодицеї формування людських душ). Див. сучасний (проте ліберальний із богословського погляду) виклад цього підходу в John Hick, *Evil and the God of Love* (New York: Palgrave Macmillan, 2010).

[6] Цит. за *Толковая Библия под редакцией А. П. Лопухина* (М.: Дарь, 2009), т. 1, с. 44.

Павло: «Утиски приносять терпеливість, а терпеливість – досвід, а досвід – надію, а надія не засоромить, бо любов Божя вилилася в серця наші Святим Духом, даним нам» (Рим. 5:3–5).

Святе Письмо також містить приклади, коли Бог обертає зло і страждання на благо для самих же людей. Насамперед слід згадати незаслужені й добровільні страждання Сина Божого, які дарують спасіння всьому людству (Рим. 5:8, пор. Іс. 53:5, Мт. 20:28, 1 Петр. 3:18).

Іншим яскравим прикладом є історія Йосипа, сина Якова (Бут. 37–50). Будучи віроломно проданим у рабство рідними братами, переживши несправедливе тюремне ув'язнення, Йосип стає впливовим чиновником у Єгипті. Згодом він розпоряджається значними продовольчими ресурсами і рятує від голодної смерті своїх братів, батька і залежних від них людей. В епілозі, звертаючись до братів, Йосип каже: «Ви задумували були на мене зло, та Бог задумав те на добре, щоб... захвати при житті великий народ». (Бут. 50:20).

Нас також продовжують дивувати свідчення багатьох наших сучасників, які зазнали різних поневірянь, хвороб та інших потрясінь. Озираючись назад, вони вважають події, що сталися з ними, важливим і незамінним досвідом, який змінив їхнє життя, їхні характери і наблизив їх до Бога. Страждання справді можуть обертатися більш значним і довгостроковим благом для людей. Не дарма в народі побутує приказка: «Нема біди, щоб не вийшли гаразді»!

І все-таки зовсім не всі страждання приносять видимі й відчутні позитивні результати. У світі все-таки є чимало важкозрозумілих випадків зла, які, з людського погляду, нікому не приносять добра, а лише муки, розчарування, розпач і смерть. Саме на такі приклади випадки спираються формулювання проблеми зла в м'якшій формі (їх узагальнено називають *фактичною* або *ймовірнісною* проблемою зла). Мислителі в принципі погоджуються, що в Бога можуть бути певні причини для того, щоб дозволити деякі прояви зла. Однак у світі мають місце і прояви так званого «марного зла» (тобто, зла, яке, на перший погляд, нікому не корисне). З цього передбачається висновок, що існування Бога, хоча й можливе в принципі, проте видається вкрай малоімовірним. Як пояснити згвалтування і вбивство трирічної дівчинки та подальше самогубство її самотньої матері, яка не витримала такого горя?

Однак, незважаючи на емоційний протест нашого людського ества проти несправедливості та начебто безглуздості того, що відбувається, ми все-таки мусимо визнати, що у складному й різноманітному навколишньому світі були, є і будуть явища, яких ані ми, ані будь-хто інший не зможе зрозуміти й пояснити. Наскільки тоді виправданий умовивід, що оскільки ми не можемо виявити причини, через які Бог допускає кричущі прояви зла, таких причин не існує взагалі? Даний висновок навіть у повсяк-

денних життєвих ситуаціях називають поспішним висновком. Людина може, наприклад, цілком обґрунтовано стверджувати, що в її вітальні немає уссурійського тигра, оскільки, якби тигр там був, вона б його виявила під час огляду. З іншого боку, людина не може обґрунтовано заявляти, що в цій кімнаті немає спор бактерій правця. У людини просто відсутні природні здібності, щоб їх виявити. Для цього потрібен мікроскоп, або інші спеціальні засоби. А щоб розуміти Божі задуми у їхній повноті, у людини немає ні природних здібностей, ні спеціальних засобів. «*Бо хто розум Господній пізнав? Або хто був порадник Йому?*» – запитує Апостол Павло (Рим. 11:34). Розум Бога перевершує розум людини незмірно більше, ніж розум дорослого перевершує розум дитини. Дорослі можуть спробувати пояснити дворічному хлопчикові, що хірург, який завдає йому болю, насправді піклується про його здоров'я і його добро в довгостроковій перспективі. Однак дитина навряд чи зрозуміє їхні аргументи.

«*Бо наскільки небо вище за землю, настільки вищі дороги Мої за ваші дороги, а думки Мої – за ваші думки*», – говорить Господь через пророка Ісаю (Іс. 55:8, 9). Як багато ми знаємо про віддалене минуле нашої світобудови? Що знаємо про її майбутнє, про вічне життя, про світ духовних істот, про таємниці людського серця? Одним із практичних висновків книги Йова є попередження про неспроможність самонадійної впевненості в осягненні прихованих причин горя, що сталося. Друзі Йова були набагато кориснішими, поки вони мовчки розділяли його страждання і «*сиділи з ним на землі сім днів і сім ночей*» (Йов. 2:13), ніж коли вони заговорили і почали звинувачувати Йова в таємних проступках. Зрештою ж, виявилось, що вони «*не говорили слушного*» про Бога, як Йов (Йов. 42:7).

У конкретній життєвій ситуації, міркування в стилі «Бог допустив це, тому що...» з великою часткою ймовірності можуть бути помилковими. Часто вони не тільки не втішають людину, але можуть навіть посилити його страждання. Як уже було зазначено на початку статті, людям, які переживають горе, потрібні не розлогі теорії чи припущення, а радше співпереживання і співчуття – «*плачте з отими, хто плаче*» (Рим. 12:15).

Отже, наявність зла у світі (навіть у найкричущіших його проявах) не слугує строго раціональним спростуванням існування всемогутнього і всеблагого Творця. У Бога справді можуть бути причини (частково зрозумілі, а частково незрозумілі нам), щоб допускати страждання. Людський досвід підтверджує, що впродовж історії страждання зупиняли людей на їхніх суєтних шляхах і приводили (або повертали) їх до Бога. (Хоча зважаючи на наявність у людей свободи волі, зворотний процес також мав і має місце). Споглядаючи страждання інших людей, і тим паче, перебуваючи поруч із ними, ми повинні розділити їхнє горе і надати практичну допомогу, а не судити їх і не намагатися «докопатися» до причин того, що відбувається з ними. У нас просто немає обов'язку пояснювати всі кон-

кретні випадки прояву зла у світі з Божою перспективою. Це стосується і подій глобального характеру, таких як пандемія коронавірусу, чи агресивна війна Росії проти України.

Проте, якщо говорити про наші особисті потрясіння і переживання, то тут можна і треба рухатися глибше і досліджувати себе. Страждання оголюють реальний, а не удаваний характер людини. Вони виводять назовні те, що справді її наповнює і те, про що вона не бажає думати, переконуючи себе, що з нею все гаразд. Страждання змушують людину переглядати свої життєві цілі та орієнтири, позбуватися хибних цінностей і відвертатися від служіння хибним богам. Адже сенс життя людини не полягає в отриманні великої кількості насолод, або досягненні максимального комфорту, а радше в пізнанні Бога як істинної мети і істинного сенсу людського життя.

Бібліографія

- Davis, Stephen T., ed. *Encountering Evil*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2001.
- Feinberg, John S. *The Many Faces of Evil: Theological Systems and the Problem of Evil*. Wheaton: Crossway Books, 2004.
- Hick, John. *Evil and the God of Love*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Keller, Timothy. *Walking with God through Pain and Suffering*. New York: Penguin Publishing Group, 2015.
- Meister, Chad and James K. Dew Jr., eds. *God and Evil*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2013.
- Plantinga, Alvin. *God, Freedom, and Evil*. London: Allen & Unwin, 1975.
- Келлер, Тимоти. *Разум за Бога*. М.: Эксмо, 2012.
- Льюис, Клайв Стейплз. 'Страдание'. В *Любовь. Страдание*. Надежда, 125-184. М.: Республика, 1992.